

İNSAN HAKLARI VE DEMOKRASİ EĞİTİMİNİN ETKİLİLİĞİ

Etkililik, amaçların planlanan düzeyde gerçekleştirilmesidir. İHDE'nin etkililiği ise, insan hakları ve demokrasi eğitimiyle amaçlananların, planlanan düzeyde gerçekleştirilmesi demektir.

Okul ortamında, İHDE'nin etkililiğinde rol oynayan etmenler; “okul ve ailede verilen eğitimin tutarlığı”, “okul iklimi”, “öğretmen davranışı”, “diğer derslerden yararlanma” ve “insan hakları ve demokrasi dersi” olarak sıralanabilir. Aşağıda, bu etmenler ayrıntılı bir biçimde açıklanmıştır.

• *Okul ve Ailede Verilen Eğitimin Tutarlığı*

Çocuk neredeyse yaşamının yarısını evde, ailesiyle birlikte; diğer yarısını ise okulda geçirmektedir. Bu yüzden, insan hakları ve demokrasi alanında ailede kazandırılmak istenen değerler ve davranışlarla okulda kazandırılmak istenen değerler ve davranışlar birbiriyle tutarlı olmalı, birbirini desteklemelidir. Eğer çocuğa bu iki ortamda birbirine ters değerler ve davranışlar kazandırılıyorsa, bu durum çocuğunun kafasının karışmasına ve bir insan ya da vatandaş olarak yanlış davranışlar sergilemesine yol açabilir.

• *Okul İklimi*

Yönetsel anlamda iklim (hava), bir örgütte kişiler arası ilişkiler sonucu oluşan durum demektir. Başka bir deyişle, bir örgütün iklimini, o örgütteki kişilerin birbirleriyle olan ilişkileri belirler.

Birer örgüt olan okulların iklimi de son derece önemlidir. Çünkü insan haklarıyla ilgili değerlere saygının geliştirileceği ortamlardan biri de hiç kuşkusuz okullardır. Okulda bulunan tüm insanlar (yöneticiler, öğretmenler, öğrenciler, diğer çalışanlar ve hatta veliler) arasında sevgiye, saygıya, anlayışa ve hoşgörüye dayanan çift yönlü bir iletişim kurulduğunda; kısacası, okulda insan haklarına saygılı bir iklim oluşturulduğunda, öğrenciler insan hakları ve demokrasi konusunda öğrendiklerinin okul ortamında yaşama geçmiş olduğunu göreceklerdir. Bu yüzden okullarda insan hakları ve demokrasi alanında öğretilenler ile uygulamalar arasında mutlaka tutarlık sağlanmalıdır. Böylece, okulda insan haklarına saygılı bir toplum oluşturma amacına hizmet edilmiş olacaktır.

• **Öğretmen Davranışı**

Öğretmenlerin, öğrencilerin kişilik gelişimi üzerinde olumlu ya da olumsuz etkileri olabilmektedir. Tüm öğretmenlerin (yalnızca insan hakları ve demokrasi ile ilgili derslere giren öğretmenlerin değil), derslerini insan haklarına saygılı ve demokratik bir sınıf ortamı oluşturarak işlemeleri, öğrencilerin insan haklarına saygılı ve demokratik davranışlar geliştirmelerinde önemli rol oynar.

Öğretmenlerin öğrencilere saygı duymaları ve onların da kendilerine saygı duyabileceği bir sınıf ortamı oluşturmaları gerekmektedir. Bunun için de öncelikle, öğrencilere karşı şiddetin (ya da istismarın) hiçbir türünü (fiziksel, duygusal, cinsel) kullanmamaları, hoşgörülü olmaları, derslerde öğrencilere söz hakkı vermeleri, onları dinlemeleri, söylediklerine değer vermeleri, onların kendi aralarında tartışabilecekleri uygun ortamlar sağlamaları, görüşlerini zorla kabul ettirmeye çalışmamaları önemlidir.

• **Diğer Derslerden Yararlanma**

İHE'nin etkili olabilmesi için, bu alanda verilen ayrı bir dersin okul programına mutlaka yerleştirilmesi gereklidir; ama yeterli değildir. Bunun için okul programında yer alan diğer derslerden (tarih, edebiyat, coğrafya, fen bilgisi, resim, müzik gibi) insan hakları ve demokrasi eğitiminde yararlanmakta; başka bir deyişle, bu derslerin konuları ile insan hakları demokrasi alanının konuları arasında olabildiğince ilişki kurmakta yarar vardır.

• **İnsan Hakları ve Demokrasi Dersi**

İHDE'nin etkili olabilmesinin en önemli koşullarından biri, kuşkusuz okullarda öğrencilere ayrı bir "İnsan Hakları ve Demokrasi Dersi"nin verilmesidir. Ancak, bu dersin, İHDE'nin etkililiğine hizmet edebilmesi için diğer derslerden farklı olması ya da farklı birtakım özellikleri içinde barındırması gerekir.

Aşağıda, insan hakları ve demokrasi dersinin etkili olmasında rol oynayan öğeler maddeler halinde açıklanmıştır.

a) *İçerik*: Bu ders, ilköğretimden yükseköğretimin sonuna kadar her düzeydeki öğrenciye verilebilir. Ancak, dersin içeriği belirlenirken, öğrencilerin yaşı ve gelişimsel özellikleri mutlaka dikkate alınmalıdır. Başka bir deyişle, içerik, bu dersin verileceği öğrenci grubunun özellikleri dikkate alınarak oluşturulmalıdır. Bu doğrultuda, konuların, öğrencilerin yaşıyla orantılı olarak somuttan soyuta doğru gitmesine özen gösterilmelidir. Küçük yaştaki öğrencilere insan hakları ve demokrasi ile ilgili konular somut anlatımlar ve örneklerle verilebilirken,

öğrencilerin yaşı büyüdükçe, bu alandaki bilgiler daha da ayrıntılandırılabilir (insan haklarının uluslararası koruma mekanizmaları gibi) ve daha soyut (felsefi) tartışmalara gidilebilir. İçerik belirlenirken konuların hangi sırayla verileceği de önemlidir. Örneğin, alanla ilgili kimi ileri tartışmaları yapmadan önce, bu tartışmalarda geçen temel kavramları tanımlamak son derece yararlı olacaktır.

b) *Etkinlikler (Sınıf İçi / Sınıf Dışı)*: İnsan hakları ve demokrasi dersinde verilen konuların mutlaka değişik etkinliklerle desteklenmesi, daha doğrusu, etkinliklerle işlenmesi gerekir. Bu etkinlikler sınıf içinde yapılabileceği gibi (konu uzmanının sınıfa davet edilerek öğrencilerle tartışmasının sağlanması gibi), sınıf dışında da (öğrencilerin konuyla ilgili yerleri ya da kişileri ziyaret etmeleri gibi) yapılabilir.

c) *Yöntemler*: İHDE’de konular işlenirken ya da etkinlikler yapılırken değişik yöntemlerden yararlanılabilir; ancak, yöntemin konuya ya da etkinliğe uygun olması çok önemlidir. Yöntem belirlerken dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta, yöntemin öğrencilerin düzeyine uygun olmasıdır. Öğretmenin yöntemi kullanma becerisi de kuşkusuz yöntem seçiminde önemli bir rol oynayacaktır. Ancak, hemen belirtmek gerekir ki, hangi yöntem seçilirse seçilsin, insan hakları ve demokrasi dersinde uygulanacak tüm yöntemlerin öğrencinin derse bireysel ya da grup olarak etkin katılımını sağlaması gerekmektedir.

Aşağıda İHDE’de kullanılan kimi yöntemler kısaca tanıtılmıştır:

- Buzları kırmak: Genellikle ilk dersin başında öğrencileri rahatlatmak için yapılan etkinliklerdir. Örneğin, onlarla tokalaşma, kendilerini kısaca tanıtmalarını isteme gibi.
- Beyin fırtınası: Kimi düşünce ya da önerileri savunmadan ya da onların önceliklerini düşünmeden öne sürmektir.
- Tartışma: Öğrencilerin, belli bir konuyu, belli kurallara uygun olarak tartışmalarıdır.
- Soru-yanıt: Belli sorular sorarak öğrencilerin düşüncelerini ve tartışmalarını sağlamaktır.
- Fısıltı grupları oluşturma: Her bir öğrencinin yanındaki arkadaşına dönerek belli bir konuyu sessizce ve kısaca onunla tartışmasıdır.
- Konuşma grupları oluşturma: Öğrencilerin, küçük gruplar halinde sandalyelerini daire biçiminde yan yana ve birbirilerinin yüzünü görebilecek biçimde sıralayarak, konuyu kısaca tartışmalarıdır.
- Örnek olay: Geçmişte yaşanmış bir sorunu, bir olayı sınıfta tartışmaktır. Tartışılan olay tarihi ya da varsayma dayalı olabilir.

- Dinleme: Öğrencilerin başkalarını dinleme yeteneğini geliştirmek için konuşulan konuyu kısaca özetlemelerini istemektir.
- Drama: Doğaçlama, rol oynama vb. tiyatro ya da drama tekniklerinden yararlanarak bir grup çalışması içinde, bireylerin bir yaşantıyı, bir olayı, bir düşünceyi, bir eğitim ünitesini, kimi zaman da soyut bir kavramı ya da davranışı eski bilişsel örüntülerin yeniden düzenlenmesi yoluyla ve gözlem, deneyim, duygu ve yaşantıların gözden geçirildiği oyunsu süreçlerle anlamlandırılması ya da canlandırılmasıdır.
- Sorun çözme: Belli bir soruna, bilimsel sorun çözme yönteminin tüm aşamalarını kullanarak ve konuyla ilgili yasal metinlerden yararlanarak çözümler üretmektir.
- Araştırma yapma: Bilinmeyen ya da merak edilen bir durumla ilgili olarak, bireysel ya da gruplar halinde, bilimsel yollarla veri toplama, çözümlenme, yorumlama ve raporlaştırma sürecidir.
- Yaşantı inceleme: Sanatın, bilimin ya da kültürün gelişmesine katkılarda bulunmuş, sosyal reformlara (yeniliklere) liderlik etmiş, özgürlük ve barış adına savaşmış başarılı ve önemli insanların yaşamlarını öğrencilerin incelemelerini sağlamaktır.

d) *Ders Araç ve Gereçleri.*

Ders araç ve gereçleri, ders kitapları ile eğitime yardımcı diğer araç ve gereçlerden oluşur.

İnsan hakları ve demokrasi dersinde kullanılacak ders kitapları (ve öğretmen kitapları) kuskusuz bu dersin en temel kaynaklarıdır. Çünkü ders kitapları hem büyük ölçüde dersin içeriğini verir hem de derste uygulanacak etkinlikler hakkında yol gösterir. Biçimsel olarak bakıldığında, ders kitaplarında öğrencinin düzeyine göre, kitapların boyutları ve yazıların puntoları öğrencinin düzeyine göre belirlenmelidir. Daha açık bir biçimde söylemek gerekirse, küçük yaşlardaki öğrenciler için daha büyük boyutlarda kitapların hazırlanması ve kitaptaki yazıların büyük puntolarla yazılmış olması önem taşırken; büyük öğrenciler için daha küçük boyutlarda ve küçük punto yazı karakterlerinin kullanıldığı kitaplar hazırlanabilir. Ayrıca kitapların uzunluğu (kapsamı) da öğrencinin yaşı ile orantılı olarak artabilir. Yine hedef öğrenci grubu dikkate alınarak, kitaplara, konularla uyumlu bir biçimde, resimler, fotoğraflar, karikatürler, grafikler ve şekiller gibi görsel öğeler eklenmelidir. İnsan hakları ve demokrasi eğitiminde, ders kitapları dışında, insan haklarını konu alan başka kitaplardan ve metinlerden de (özellikle bilimsel ya da edebi değer taşıyan) yararlanılabilir. Burada, hangi kitapların çocuklar üzerinde olumlu etki bırakacağına dikkat etmek gerekmektedir.

İnsan hakları ve demokrasi dersinde, ders kitabı dışında, içeriği destekleyecek filmler (sanatsal ya da belgesel türünde), posterler, afişler gibi değişik görsel / işitsel araç ve

gereçlerden yararlanmakta da yarar vardır. Ders araç ve gereçlerinin, konularla uyumlu olacak biçimde zenginleştirilmesi, verilen eğitimin başarısını ve kalıcılığını artıracaktır.

e) *Değerlendirme.*

İnsan hakları ve demokrasi dersinde değerlendirme, belli aralıklarla dersin etkililiğinin değerlendirilmesi ve bu dersi alan öğrencilerin performansının (daha da önemlisi davranışlarındaki değişimin) değerlendirilmesi biçiminde iki aşamalı olarak yapılabilir. Hemen belirtmek gerekir ki, insan hakları ve demokrasi dersi almış öğrencilerin başarılarının değerlendirilmesi sonucunda elde edilen verilerden, aynı zamanda, dersin etkililiğini değerlendirmede de yararlanılabilir.

İnsan hakları ve demokrasi dersinin; içerik, etkinlikler, yöntemler, ders araç ve gereçleri açısından değerlendirilmesi, dersin sürekli geliştirilmesi ve yenilenmesi için gereklidir. Dersin etkililiğinin değerlendirilmesinde, doğrudan öğrencilerin sözlü ya da yazılı (öğrenciler adlarını yazmayabilirler) olarak doğrudan derse ilişkin görüşlerini belirtmeleri istenebilir. Ayrıca, dışarıdan gözlemciler (diğer öğretmenler gibi) sınıfa çağrılıp bu gözlemcilerin dersin etkililiğine ilişkin görüşleri de alınabilir.

Öğrencinin performansının değerlendirilmesinde ise, davranış değişikliğinin gerçekleşip gerçekleşmediği en önemli ölçüttür. Davranış geliştirmede belirleyici olan etmenlerden biri, daha önce de belirtildiği gibi, o alanın bilgisine sahip olmaktır. Elbette, insan hakları ve demokrasi dersinin sonunda da bu dersin alan bilgisini ölçen sınavlar yapılabilir. Ancak, bu sınavlarda sorulacak soruların doğrudan bilgi ölçmekten çok, öğrencilerin bilgiye dayalı tartışma ve değerlendirme yapma gibi yeteneklerini ölçecek türde olmasında yarar vardır. Alan bilgisinin değerlendirilmesinde, kuşkusuz sınavların yanında öğrencinin dersteki tartışmalarda söylediği sözler de öğretmene önemli ipuçları verebilir.

Davranış geliştirmede belirleyici olan etmenlerden bir diğeri de o alanın becerisine sahip olmaktır. Ders sırasında yapılacak gözlemlerle, öğrencilerin, bu alanın temel becerilerini (eleştirel düşünme yeteneği, tartışma yeteneği, analiz ve sentez yapma yeteneği gibi) kazanıp kazanmadığı da değerlendirilmelidir. Öğrencilerin insan hakları ve demokrasi dersine ilişkin tutumları ise, bu derse ilişkin tutumları ölçecek geçerli ve güvenilir ölçeklerden elde edilecek puanlar ile ortaya konabilir.

Belki de değerlendirmede göz önünde bulundurulması gereken en önemli ölçütlerden biri, etkinlik ağırlıklı olarak işlenecek bu dersin sonunda, öğrencilerin bireysel ya da bir grubun üyesi olarak, sınıf içi ve sınıf dışı etkinliklere ne derece katıldıkları, sorumluluklarını ne derece yerine getirdikleridir.

Son olarak belirtilmesi gereken önemli bir nokta, bu derste öğrenci başarısının değerlendirilmesi sürecinin, öğrencilerin not kaygısı ya da sınıf geçme kaygısı duymalarına yol açmasının önüne geçilmesidir. Çünkü not kaygısı, bu dersi diğer derslerle aynı konuma getirmektedir. Oysa, daha önce de belirtildiği gibi, İHDE'nin en temel amacı, öğrencide olumlu davranışlar geliştirmektir ve olumlu yönde davranış sergileyen her öğrencinin bu dersin sonunda başarılı olması beklenir.

Kaynaklar

Karaman-Kepenekci, Y. (2000) **İnsan Hakları Eğitimi**, Ankara: Anı Yayıncılık, 191 s.

Karaman-Kepenekci, Y. (2014) **Eğitimciler İçin İnsan Hakları ve Demokrasi** (2. Baskı), Ankara: Siyasal Kitabevi, 296 s.